

NEHCÜ'L-FERÂDÎS'in Cümle Yapısı İle 'TAKI' VE 'KİM' Bağlaçlarının Kullanılışı Bilâl AKTAN*

Özet: Harezmi Türkçesi ile yazılmış eserlerden biri olan "Nehcü'l-Ferâdîs", söz dizimi bakımından önemli bir özelliğe sahiptir. Onun dikkat çeken önemli özelliklerinden biri, eserde "taki" ve "kim" bağlacının oldukça değişik işlevlerde kullanılmış olmasıdır. Bu bağlaçları bu işlevler ile kullanmak, Arapçanın ve Farsçanın "Nehcü'l-Ferâdîs" üzerindeki söz dizimsel etkilerini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Harezmi Türkçesi, kim ve taki bağlacı, birleşik cümle, temel cümle, yan cümle.

Use of TAKI and KİM Conjunctions with Sentence Structure of NEHCÜ'L-FERÂDÎS

Abstract: The "Nehcü'l-Ferâdîs" which is written in Harezmi Turkish have an important property about syntax. One of the most remarkable properties is the many different usages of the conjunctions of "taki" and "kim". The usage of these conjunctions by these functions show that the syntactic effects of Arabic and Persian languages on syntax of "Nehcü'l-Ferâdîs".

Keywords: Harezmi Turkish, conjunctions of 'kim' and 'taki', compound sentence, main clause, subordinate sentence.

Harezmi Türkçesinin en önemli eserlerinden biri olan Kerderli Mahmud'a ait *Nehcü'l-Ferâdîs*, aşağı yukarı yüz yıldan beri bilim dünyasında tanınmaktadır. Türkiye'de ve yurt dışında bugüne kadar hakkında pek çok araştırma, inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. Burada eser üzerinde yapılmış yayınlara tekrar değinecek değiliz; yalnızca yapılan çalışmaların ve yayınların listesini içeren iki önemli kaynakçaya (Tezcan - Zülfikar 1995: 310-312; Tülüçü 1994: 155-161) değinmekle yetineceğiz.

Türkiye'de bugüne kadar *Nehcü'l-Ferâdîs*'in çeviri yazılı metni, dizini, ses ve şekil bilgisine yönelik bazı çalışmalar (Karamanlıoğlu 1968: 55-72, 1969: 33-56; Tezcan - Zülfikar 1995; Ata 1998) yayımlanmıştır. Henüz yayımlanmamış ama üniversitemizde son zamanlarda yapılmış olan bazı lisansüstü çalışmaları (Kalsın: 1996, Gürgendereli: 2001, Karatay: 2003, Sakça: 2003) öğrenmiş olmamız ise, sevindirici bir durumdur.

Yaptığımız bu değerlendirmede, bilinenler içinde eksiksiz bir metin içermesi, müellifin bizzat kendi sağlığında iken kopya edilmesi, en eski ve aynı zamanda hareketli bir yazma olması yönüyle, *Nehcü'l-Ferâdîs*'in İstanbul Yeni

* Yard. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Cami yazmasının tıpkıbasımını (Eckmann: 1956) esas aldık. İncelememizde tanık olarak verilmiş örneklerdeki rakamlar, bu yazmanın sayfa ve satır numaralarına aittir.

1. Nehcü'l-Ferâdîs'in Söz Dizimsel Özellikleri

Bu konuda her ne kadar daha başka özellikler eklenebilir ise de *Nehcü'l-Ferâdîs'in* cümle yapısında bizim belirleyebildiğimiz, göze çarpan bazı önemli özellikler şunlardır:

a) Sıralı cümleler: Eserde birbiri ardınca uzayıp giden sıralı cümleler çoktur. Bunların yüklemeleri genellikle yalın veya şartlı birleşik zaman şeklindedir: “*Ḳayū mü'min ve muvaḥḥid ḥatunı birle cimā' kılsa yā taḳı ḳarabaşı birle cem' bolsa Ḥaḳ te'ālā ol êkki arasında oḡul kıḡ kız rûzî kılsa, eger ol oḡuz kıḡ tiriḡ bolsalar közleriniñ yaruḳıdur*” (261/17), “*eger bu mü'min ve muvaḥḥid kesb kılsa taḳı ehlinge taḳı oḡlı kıḡıḡa nafaḳa bërse terbiyet kılsa Ḥaḳ te'ālā ve teḳaddes şadaḳa şevābı rûzî kılgay tedi*” (262/4), “*men êkki yüz taḳı on êkki yıl boldı kim tā'at ve 'ibādet birle meşḡul turur-men hēç munuñ tek kılu bilmez-men, ta'am taḳı tenāvul kıtur-men neerse taḳı iḳer-men hem tünñüñ ba' zısını ımızḡanur-men*” (369/9-10).

b) Eserde başkasından söz aktarma, hikâye etme ve karşılıklı konuşma çok olduğu için girişik birleşik cümlelerde temel cümlenin yüklemi, bir iç cümlenin başında, bir de sonunda olmak üzere iki kez geçebilmektedir. Bizce bunun sebebi, müellifin çeviri yaptığı ya da yararlandığı eserler Arapça olduğu ve Arapçada söz dizimi *Fiiil + Fail + Meful* sırasında olduğu için, hem çeviride bu sıraya uyularak iç içe girişik cümledeki temel cümlenin temel ögesi olan yüklem başta söylenmiş olması, hem de iç cümle bittikten sonra, bu kez Türkçenin *Özne + Tümlerç + Yükleme* şeklindeki kuralı gözetilerek, yüklem en sonda bir kez daha kullanılmış olmasıdır. Bu tür cümle örneğinin sayısı çoktur: “*Peyḡamber (as) Mu'āz ibnü Cebelke aydı: ol vaḳtın kim özini Yemen êlinge ıdur erdi aydı: yā Mu'āz bilgeniñ 'ilmni bilmegenlerke öḡretseñ seniñ sebebüñdin bir kimersenı Ḥaḳ te'ālā köni yolḳa köndürse ol saña yaḡsıraḳ turur dünyā mālını şadaḳa kılmak şevābıdın tēp aydı.*” (230/15), “*şeyḡ aydı: ey Furḳūd faḳih ol bolur kim dünyāke raḡbetsiz bolsa taḳı āḡiretḳa raḡbetlig bolsa taḳı dīni içinde körüşḡülüḡ bolsa taḳı Ḥaḳ Te'ālāḳa 'ibādet kılmak içinde müdāvetem kılsa taḳı Tañrıdan ḳorḡḡan bolsa taḳı perḡizlig bolsa ol fakih turur, tedi.*” (232/15-17), “*Bāyezīd-i Bestāmī raḡmetu'llāhi 'aleyhi aydı: ḳayū bir kimersenıñ i'tiḳadı ol bolsa kim yer yüzinde mēñdin yamanraḳ kişi bar turur tēp aysa ol mütekebbir turur iḡtimāl bar kim bu kimerse āḡir vaḳtında dünyādın küfür birle çıḳsa ol yaman-men tēp i'tiḳād tutḡan kimerse dünyādın imān birle çıḳsa andaḡ erse özini barḳadın yamanraḳ bilmek kerek andın soñ tekebbür kētse tēp aydı*” (378/16).

c) Cümlenin yüklemine zaman zaman sondan başa doğru kaydığını, yani devrik cümle yapısını görmekteyiz. Öğretici bir amaçla yazılan, sanat kaygısı

güdülmeyen ve manzum olmayan bir eserde böyle bir anlatıma yer verilmiş olması da dikkat çekmektedir. Bu davranışın da yine Arapçanın söz dizimi etkisinden ileri geldiğini düşünmekteyiz: “*bir kün Ebū Hanīfe -rahmetu’llāhi ‘aleyhi olturmuş erdi Kūfe’niñ uluğ ‘ālimleri birlē*” (188/10), “*men aydım: nişe yarlıkamadı tēdim erse ol muḥaddiṣ aydı*” (232/5), “*Peyğamber ‘aleyhi’s-selām haber bēri yarlıkar: Haḳ Te‘ālādın ḥikāyet kılu*” (401/2).

ç) Yer yer bağlı ve sıralı cümlelerin yüklemeleri arasında görülen uyumsuzluk: Bu bir anlatım bozukluğudur: “*yana Ebū Sa‘īd Ḥudrī (ra) keldi taḳı aytur: Yā Resūlallāh enṣāriler ayturlar: Peyğamber (as) öz ḳabilesini buldu bizke ḥāceti ḳalmadı.*” (77/16-17), “*andın soñ yana iltifāt kıldı erdi bakar bir heybetlig sūret kördi ḳara tonluğ ağızıdın yalıñ ot çıkar.*” (439/3)

d) İsim cümlelerinde bildirme eklerinin kullanılışı: İsim cümlelerinde bildirme unsuru olarak genellikle *er-*, *tur-* ek-fiili, geniş zamanın olumsuz çekiminde de *tegül* yerine *er-* ek-fiilinin *ermez* şekli kullanılmıştır. Ek-fiilin değişik zamanlarına ilişkin örnekleri şu şekildedir:

Geniş Zaman

Er- fiili ile sağlanabilir:

“sen bizüm *Rabbımız erür-sen*” ‘Sen bizim Rabbimizsin.’ (273/5), “sizler ḥaḳīḳat *mü’mīn erür-siz*” ‘Siz gerçekten müminsiniz.’ (324/13), “Din içinde *ṭabīb-i ḥāzıḳ erürler*” ‘Din konusunda ehliyetli doktordurlar.’ (424/4), “men imāmlıḳ ḳılmaḳğa *ṣālīḳ ermez-men*” ‘Ben imamlık yapmaya lâyık değilim.’ (249/7), “bu kimerse tek *kişi ermez*” ‘Bu, tekin bir kişi değildir.’ (311/7), “sendin hēç ḥoşnūd *ermez-miz*” ‘Senden hiç hoşnut değiliz.’ (440/3)

Tur- fiili ile sağlanabilir:

“ol aygānñız *kişi men turur-men*” ‘O söylediğiniz kişi benim.’ (131/10), “men *putperest turur-men*” (366/11), “ḳamugđın *rahmet ḳılğanraḳ turur-sen*” ‘Herkesten daha çok merhametlisin.’ (183/4), “uçtmaḳ *anıñ örgegi yeri turur*” ‘Cennet onun onun yükseldiği yerdir.’ (205/1), “biz ekeḡü *nāresīde turur-miz*” ‘Biz ikimiz küçük çocuḡuz.’ (171/15), “öz nefsiñüz birle *meşḡul turur-miz*” ‘Siz kendi nefsiniz ile meşgulsünüz.’ (430/9), “Tañrı üçün *yigrengüçi tururlar*” ‘Tanrı rızası için iğrenicidirler.’ (308/13)

Hikāye

“men *ékinçi erdim*” ‘Ben çiftçi idim.’ (292/12), “sen maña iñen şefḳatliḡ rahmetliḡ *ḥoca erdiñ*” ‘Sen benim çok şefkatli, merhametli bir sahibim idin.’ (147/6), “kēçe sawuḳ *erdi*” ‘Gece soḡuk idi.’ (120/5), “Peyğamber ḳatında *ḥāzır erdik*” ‘Peyğamber’in yanında hazır idik.’ (157/1), “dünyāda ne ‘amel birle *meşḡul erdiñiz*’ ‘Dünyada hangi amel ile meşgul idiniz?’; ‘ḥalāyıḳ ḳatında *ḥāzır erdiler*’ ‘Halkın içinde hazır idi.’ (187/14).

Rivayet

“men *velī ermiş-men*” ‘Ben veli imişim.’ (375/13), “sen ‘*arıflerdin ermiş-sen*’ ‘Sen ariflerden imişsin.’ (431/6), “şevābı taḳı derecesi iñen *uluḡ ermiş*”

‘Sevabı ve derecesi çok büyük imiş.’ (270/2), “mundağ *uzağ umınçlıg kimerse ermiş*” ‘Böylesine uzun beklentili bir kişi imiş.’ (435/2).

Şart

“*sen bu sözlerdin bēzār erseñ.... bēzār bolğay-sen*” ‘Sen bu sözlerden rahatsız isen.... rahatsız olacaksın.’ (416/16), “*nefsümnüñ ne kim tileki bar erse cümlesini hāşıl kılu bērdim*” ‘Nefsimin ne isteği varsa hepsini yerine getirdim.’ (300/15).

f) Bir başka özellik, eserde bağlaç görevindeki *kim* ilgi zamirinin kullanılıp buna karşılık aynı görevdeki Farsça *ki*’ye hiç yer verilmemiş olmasıdır. Aynı şekilde *çün*, *çünkim*, gibi Farsça bağlaçlar da görülmeyip şu bağlaçlara yer verilmiştir: *andağ erse, bel, birle, eger, ve eger (394/11), hem, hem... hem (31/11), hem yana (396/6), meger, meşelā, tā, taqı, yā taqı, ve taqı, ve (vü, u, u), velī, ve likin, yā, yāhūd, yana, ya‘nī, yoğ erse (307/12)*. Bu incelememizde biz, Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş bütün bağlaçların kullanımına değinmeyecek, ancak Türkçenin en eski yazılı metinlerinden beri kullanılagelen *taqı* bağlacı ile aslında soru zamiri olup sonradan ilgi, bağ görevinde kullanılan (Eckmann 1954: 31), söz dizimi açısından *Nehcü’l-Ferâdis*’e önemli bir özellik kazandırdığı için *kim* zamiri üzerinde duracak; bu yüzden *kim* ile kurulmuş birleşik cümlelerin çokluğu ve yan cümlelerdeki çok değişik işlevi dolayısıyla, bağlaçlardan yalnızca *kim*’i değerlendireceğiz.

2. “Taqı” ve “kim” Bağlaçları

Cümle yapısında göze çarpan *taqı* ve *kim* bağlaçlarının zengin kullanılış ve işlevleri, *Nehcü’l-Ferâdis*’in söz dizimi açısından bizce çok önemli iki özelliğini oluşturmaktadır.

2.1. “Taqı” Bağlacı

Bağlaçlar içinde *taqı*’nın sıklıkla, değişik anlam ve görevlerde kullanılmış olması, bizce *Nehcü’l-Ferâdis*’in belki de en dikkat çekici özelliklerinden biridir. Bu bağlacın değişik anlam ve görevde kullanıldığı yerleri maddeler hâlinde şu şekilde belirledik:

a) “*Vē*” anlamında kullanılır: Buradaki *taqı* Arapçada “vav-ı atıf” (bağlama vavı) denilen; Türkiye Türkçesinde de bağlaç olarak kullanılan “*ve*”den başka bir şey değildir: “*Peyğamber ‘aleyhisselāmka keldiler taqı aydılar*” (43/17), “*vallāh men ol bitigni bitimedim taqı kişike taqı buyurmadım*” ‘Vallahi ben o mektubu yazmadım ve hiçbir kişiye de yazmayı emretmedim.’ (134/4), “*Hağ Te‘ālā Hazretinğa sığınur erdi taqı necāt tileyür erdi gür ‘azābıdın*” ‘Allah’a sığınır ve kabir azabından kurtulmayı dilerdi.’ (198/17), “*kim kim ramazān ayını tamām rūza tutsa taqı ramazān soñında āhiretke nağl kılsa Hağ (tvt) ol*

kulğa şehidler sevābı rūzī kılğay” (275/14), “*Yūsufuñ elgini tuttu taķı dāya artıñdın itdi*” ‘Dadı Yusuf’un elini tuttu ve ardından itti.’ (360/12)

Günümüz Türkçesinde, paralel nitelikteki bağlanan pek çok kelime, yazıda virgüllerle ayrılıp yalnızca son iki kelime veya kelime grubu birbirine “ve” bağlacıyla bağlanırken (Karahan: 2005: 65), *Nehcü’l-Ferâdis*’teki kelimelerin hemen hemen hepsi, yine Arapçaya paralel olarak ayrı ayrı *taķı* ile bağlanır. Bu durum, *Nehcü’l-Ferâdis*’in Arapçadan çeviri bir eser olduğunu gösteren belki de en önemli sebeplerden biridir: “*menim atamnı taķı atam qarındaşını taķı cüftümnı taķı er qarındaşınıñ cümle sen öltürdün*” ‘Babamı, amcamı, kocamı ve kardeşimi, hepsini sen öldürdün.’ (34/5), “*kıyāmet küni taķı şırāt taķı terāzū taķı su’āl taķı hisāb cümlesi haķ turur*” ‘Kıyamet gününde Sırat, terazi, sorgu ve hesaba çekilmenin hepsi gerçektir.’ (230/9), “*üküş enbiyālar taķı evliyālar taķı şālīhler taķı abdāllar taķı ‘aziz kullar edgü bendeler çıkargay-men*” ‘Pek çok peygamber, evliya, salih, abdal, sevgili ve iyi kullar çıkaracağım.’ (277/7)

b) Sıralı cümle yapısındaki kuruluşların, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, yine *taķı* yardımıyla kurulduğu görülmektedir: “*Āyīşe (ra) evinge kirdi taķı ğusl kıldı başını yuvdı taķı özinge üd tütüzdı taķı çıktı*” ‘Ayşe (ra)’nin evine girdi, gusül yaptı, başını yıkadı, ud kokusu süründü ve çıktı.’ (32/17), “*kaçan kim zindān kapuğında yettiler erse baķarlar ba’zılarını ururlar taķı ba’zılarınıñ eliglerini keserler taķı ba’zılarını ‘ukūbet kıılurlar*” ‘Zindan kapısına gelince görürler, ki bazılarını öldürüyorlar, bazılarının ellerini kesiyorlar, bazılarını da cezalandırıyorlar.’ (301/8), “*kimke Haķ te’ālā ve teķaddes cemāl bërse taķı māl bërse taķı hürmet bërse taķı ol kimerse cemālı içinde perhiz kılsa taķı ol mālı içinde ihsān kılsa taķı hürmet içinde tevāzu’ kılsa ol kul Haķ te’ālā hażretinde muħlişlerdin bolur*” ‘Yüce Allah bir kimseye güzellik, zenginlik ve saygınlık verir; o kimse de güzellik içinde kendini korur, zenginlik içinde iyilikte bulunur, saygın durumunda iken alçak gönüllülük yaparsa, o kul Hak Tealā katında samimî kullardan sayılır.’ (378/3)

c) “Hâlbuki, oysa” anlamında kullanılır: *Āyīşe (ra) dervişlerke miskinlerke yetimlerke tullarğa tabaķ birle bërür erdi taķı öziniñ köñleki yamağlıg erdi*” ‘Ayşe (ra) dervişlere, yoksullara, yetimlere ve dullara tabakla verirdi, oysa kendi gömleği yamalı idi.’ (253/7), “*bu halife oğlanları taķı Benü’l-cān meñizlig kılğaylar fisk ve fesād birle meşgül bolğaylar taķı bizler tesbih ve taħlil ve taķdiş kıılur biz*” ‘Bu halifenin çocukları da (aynı) cinler tayfası gibi yapacak, azgınlık ve kötülük yapacaktır; oysa biz tespih, tehliil yapıp kutsal sayıyoruz.’ (277/5)

ç) “*da/de, dahı*” anlamında kullanılır: “*siziñ diniñizni taķı bātıl tēp aytur biziñ dinimizni taķı bātıl tēp aytur siz taķı munuñ tilindin taķı zaħmetidin kırtulsanıñ biz taķı kırtulsak*” ‘O, sizin dininize de bizim dinimize de batıl, diyor. Bunun dilinin rahatsızlığından siz de kurtulsanız, biz de kurtulsak.’

(27/13), “*şıhhat hâlinde taqı Rabbi birle erdi sökellik hâlinde taqı Rabbi birle turur tēp Haq Te‘ālā Eyyüb Peyğambeni öğdi*” ‘Yüce Allah, sağlıkta da Rabbi ile birlikte idi, hastalık hâlinde de (aynı şekilde) Rabbi ile birlikte, diye Yusuf Peygamber’i övdü.’ (333/9), “*Haq Te‘ālādın tilediler... Haq Te‘ālā taqı bir ölügni tırgüzdi*” ‘Yüce Allah’tan dilediler... Allah da bir ölüyü diriltti.’ (438/5)

d) “*Yine, ve yine*” anlamı ile özellikle cümle başı bağlacı olarak kullanılır. Bu türdeki *taqı*’nın görevi, Arapçada cümle başında kullanılan *vav-ı ibtidaiye* (başlama vavı)nin görevinden başka bir şey değildir: “*taqı ol kün rûza erdi*” ‘Yine o gün oruç idi.’ (253/8), “*taqı Peyğamber ‘aleyhisselām aydı: benim ümmetimniñ ‘amelleri tegme bir haftada êkki kıta maña ‘arz kılinur*” ‘Yine Peygamber (as) buyurdu: Ümmetimin amelleri haftada iki kez bana sunulur.’ (346/13), “*ümmetlerim Haq Te‘ālāka ortak kıлмаğaylar tēp aydı. Taqı aydı: Ey şeddād ibnü Evs! ümmetlerim butğa tapunmağaylar.*” ‘Ümmetlerim Yüce Allah’a tapınmayacaklar, dedi. Yine, Ey Şeddād oğlu Evs! Ümmetim puta tapmayacaktır, dedi.’ (403/10)

e) Bağlaç olarak “*ve de, hem, hem de*” anlamıyla “*hem taqı*” şekli kullanılır: “*hem şalābātı bar hem taqı kuvveti bar hem diyāneti bar*” ‘Hem manevi gücü, hem (maddî) kuvveti hem de dindarlığı var.’ (114/14), “*Mervān ‘Oşmānniñ bitıgçisi erdi hem taqı küzegüsi erdi*” ‘Mervan Osman’ın hem kâtibi hem de damadı idi.’ (134/6), “*İbrāhīm peyğambeni tecribe kıldı māl birle hem taqı oğul birle hem taqı cān birle*” ‘İbrahim Peygamberi hem mal, hem oğul hem de can ile denedi.’ (211/10), “*karañu tün içinde kara taş üzesinde kara qarınçanıñ teprenmesini körer hem taqı bilür*” ‘Karanlık gecede, kara taşın üzerinde, kara karıncanın kımıldanmasını görür ve bilir.’ (229/13)

f) “*Yā*” bağlacı ile birlikte “*yahut, veya*” anlamıyla kullanılır: “*bukündin soñ maña un tükendi tēp haber bēseñ yā taqı kişi birle aytırsañ yā taqı bitig bitip maña oqıtırsañ mendin harām-sen*” ‘Bugünden sonra bana, un tükendi diye söylersen veya bir kişiyle konuşursan, yahut da yazı yazıp bana okutursan benden boşsun.’ (189/10), “*eger imān bolsun yā taqı küfir bolsun tā‘at bolsun yā taqı ma‘şiyet bolsun noqşān bolsun yā taqı üküş bolsun cümlesi Haq Te‘ālāniñ taqdiri birle turur.*” ‘İman veya küfür olsun, ibadet yahut günah olsun, az veya çok olsun, hepsi de Yüce Allah’ın takdiri iledir.’ (229/15), “*yā benim butumğa secde kıluñ yā taqı erimni öltürüñ yā taqı hamr içüñ*” ‘Ya benim putuma secde edin, ya kocamı öldürün yahut da içki için!’ (366/14), “*bu kimerse uçmağlıg bolğay yā taqı tamuğlug bolğay*” ‘Bu kimse ya cennetlik veya cehennemlik olacaktır.’ (420/3)

g) “*Fakat*” anlamıyla kullanılır: “*bir kimerse mundağ tüş kördüm taqı andağ tüşler kördüm tēp aysa taqı haqıqatta körmedin yalğan tüşler çatsa aniñ vebālī taqı ‘uqūbatı inen ulug turur.*” ‘Bir kimse öyle düş gördüm, böyle düş gördüm, diye söylese, fakat gerçekte görmediği hâlde yalan düşler uydursa onun günahı ve cezası çok büyüktür.’ (381/4)

ğ) “*Daha fazla, daha da*” anlamıyla miktar zarfı görevinde kullanılır: “*yā Resūlallāh taqī ziyāde baḥṣīṣ kılıū tēdi erse Peygamber ‘aleyhisselām aydi’* ‘Ya Resulallah! Daha çok bağışlayın, deyince Peygamber (as) buyurdu.’ (49/10)

h) Sayı grubu kurmada kullanılıp “*ve*” anlamını taşır: “*cümlesi miū taqī altı yüz kişi erdi*” ‘Hepsi bin altı yüz kişi idi.’ (37/3), “*ékki yüz taqī on ékki yıl boldı*” ‘iki yüz on iki yıl oldu.’ (369/9)

ı) “*Ve*” bağlacı ile birlikte “*ve (de)*” anlamıyla kullanılan “*ve taqī*” şeklinin ise tek örneği vardır: “*Uçmaḥka nazar kılgıl tēdi ve taqī teferrūc kılgıl tēdi*” ‘Cennete bak ve (de) seyret, dedi.’ (61/3)

3. “*kim*” Bağlacı

Türk yazı dilinin Eski Türkçe döneminde birleşik cümle, yalnızca şart cümlesi ile sınırlı idi. Özellikle *kim* soru zamirinin daha sonraki devirlerde bağlaç olarak yardımcı cümle kurmada görev aldığı görülmektedir. Bu durum Harezmi Türkçesi ve daha sonraki devir eserlerinde artık daha çok görülmeye başlamıştır.

“Bilindiği gibi Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçe, zengin isim fiilleri (particium) ve zarf fiilleri (gerundium) ile yani çekimli fiil (verbum finitum) veya bildirici (predicatum) sayılamayacak unsurlarla karşılar. Ancak yabancı dillerle kültür alışverişine girdiği zamanlardan, yani Uygur devresinden itibaren, birinci derecede dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne Türkçeye sıra (parallel) söz ve cümle bağlama edatları (conjunction) ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür.”
(Mansuroğlu 1955: 59)

Türkçenin söz diziminde sonradan görülmeye başlayan bu tür değişiklik, birtakım yabancı dilde olduğu gibi, Türkçede de yan cümlelerin türemesine yol açılmıştır. Bu durum, Türkçenin ilişki kurduğu çeşitli Hint-Avrupa dil ailesine bağlı dillerden özellikle Farsça ve Sami dil ailesinden Arapça gibi dillerden yapılan çevirilerden kaynaklanmaktadır.

Türk dilinde Uygur döneminden sonra görülen, ara sıra bağlaçsız kurulabildiği gibi, çoğu zaman bağlaçlarla kurulan bu yeni birleşik cümle tipinde aslında ayrı ayrı cümleler bulunmaktadır. Bunlardan biri temel cümle, öteki yan cümledir. Yan cümle, temel cümlenin cümle şekline sokulan bölümünden başka bir şey değildir. Bu tür ne kadar cümle çeşidi varsa, yan cümlelerin de o kadar çeşidi vardır: Temel cümlenin öznesi, yüklemi, nesnesi, tümleci olabilen

cümleler gibi. (Eckmann 1959: 27). *Nehcü'l-Ferâdis* teki yan cümlelerin temel cümlelerin bir ögesi olarak üstlenebileği görevleri şu şekildedir:

3.1. Özne Görevi

Temel cümlelerin öznesi durumunda olup başında *kim* bağlacı bulunan yan cümle, temel cümleye bağlanması bakımından iki gruba ayrılır. Birinci gruptaki yardımcı cümlelerde bağlayıcı görevini gören *kim* bağlacının bizzat kendisi yan cümlelerin öznesi, nesnesi veya tümleci olabilir.

a) Yan cümlelerin öznesi olan **kim**: “*hemîşe ‘âdeti ol erdi kim oramka çıkar erdi.*” ‘Sürekli sokağa çıkmak onun âdeti idi.’ (106/9), “*kim kim seni dōst tutsa ol Tañrı Te‘âlānıñ dōstı turur*” ‘Seni dost edinen kimse yüce Tanrı’nın dostudur.’ (148/10), “*kimler kim anı öptiler cümlesinge tanuqlıq bergey*” ‘Onu öpen kimseler hepsine tanıklık edecekler.’ (272/14), “*ne kim ma‘şiyet bar erse cümlesi mundın tuğar*” ‘Var olan günahın hepsi bundan doğar.’ (364/5)

b) Yan cümlelerin nesnesi olan **kim**: “*ne kim tilese ol bolur*” ‘Dilediği her şey olur.’ (229/15), “*ol ‘ibâretler kim mecma‘larda aytur erdik cümlesi helâk boldı*” ‘Toplantılarda söylediğimiz o sözlerin hepsi yok oldu.’ (312/2), “*ne neerse kim Hağ Te‘âlā va‘de kılip turur ol kelmedin çäre yoğ*” ‘Yüce Allah’ın vadettiği şeyin gelmemesine çare yoktur.’ (434/3)

c) Yan cümlelerin dolaylı tümleci olan **kim**: “*destūr bar mu kim bu ewke kirsen*” ‘Bu eve girmeme izin var mı?’ (107/1), “*bu şahâbelere kim sizlerdin burun destūr bērdim... özlerini kılıçka tağı sūñūke karşı qozup munça ğazāt kıldılar*” ‘Sizlerden önce kendilerine izin verdiğim bu sahabeler, kendilerini kılıç ve süngüye karşı koyup bunca savaşa katıldılar.’ (110/17), “*qayu kimersen kim nā-hağ yerde öltürmiş erdim, meni tağı munda bir qata öldürdiler*” ‘Kimi haksız yerde öldürdüysem beni de burada bir kere öldürdüler.’ (346/2)

c) Yan cümlelerin öğelerinden birinin niteleyicisi olan **kim**: “*kim kim Hağ Te‘âlā (tvt)niñ kelāmını bilip rāstqa tutup anıñ birle ‘amel kılsa, kıyāmetde qurtuldu*” ‘Hak Tealā’nın kelâmını bilip onunla amel eden bir kimse kıyamette kurtuldu.’ (200/13), “*ne ‘ilim kim Hağ Te‘âlā (tvt) maña rūzı kıldı, cümlesi Peyğamber (as)nuñ ‘ilminiñ sirāyeti erdi*” ‘Hak Tealā’nın bana nasip ettiği ilmin hepsi Peyğamber (as)’in ilminin yansıması idi.’ (202/16), “*Medīne içinde qavmlar bar kim bu ğazāt şevābı birle ortağ turur*” ‘Medine’de bu gaza sevabı ile ortak olan kimseler vardır.’ (408/11)

İkinci grup özne cümlelerini oluşturan *kim* bağlacı ile başlatılan yan cümle, temel cümlelerin hiçbir unsurunun işlevini üzerine almaz; hatta bazen de bulunmayabilir. Bu gruptaki özne cümleleri şekil bakımından emir, şart, istek ve soru cümlesi şeklinde bulunabilir.

a) Emir cümlesi şeklindeki özne cümlesi: “*aytur erdi kim ey yārānlarım zinhār saqlanıñ tā‘at ve ‘ibâdet içinde riyā ve sema‘atdın*” ‘Ey dostlarım! İbadet ve

taatinızda gösterişten ve duyulmasını istemekten sakının.’ (405/16), “*aydı ey başını kuyu katğan başıñni kalduru tutğı!*” ‘Ey başını aşağı tutan! Başını kaldır, dedi.’, “maña aydı kim bu tewege münüñ” (415/3), “*andın şoñ aymış kim Ayişe’nin qaravaşı Büreyreni ündeñ tağı soruñ*” ‘Ondan sonra, Ayşe’nin hizmetçisi Büreyre’yi çağırın ve ona sorun, demiş.’ (416/4)

b) Şart cümlesi şeklindeki özne cümlesi: “*anıñ zināsı ol turur kim harām nazār kılsa*” ‘Harama bakarsa, bu onun zinasıdır.’ (350/17), “*anıñ zināsı ol turur kim harām hatunğa barsa*” ‘Haram olan kadına giderse, bu onun zinasıdır.’ (351/2), “*‘aceb ermez kim Haq Te’ālā munlarını bir sâ’at içinde helāk kılmış bolsa*” ‘Hak Tealâ bunları bir saat içinde helâk etmiş olursa (bu) şaşılacak bir şey değildir.’ (394/12)

c) İstek cümlesi şeklindeki özne cümlesi: “*bolğay kim ferağ bolsa*” ‘Ferah olması umulur/ İnşallah ferah olur.’ (331/17)

ç) Soru cümlesi şeklindeki özne cümlesi: “*ne neerse turur kim bu ridāñ uçınğa tügüp turur-sen*” ‘Bu hırkanın ucuna bağladığın şey nedir?’ (434/8)

3.2. Yüklem Görevi

Yüklem cümlesi (predicate clause), temel cümledeki isim türünden yüklem cümle olarak genişletilmiş şeklidir. Çekimli fiil ise yardımcı cümle durumuna getirilemez (Eckmann 1959: 34). Bu tür yan cümleler yalnızca *kim* bağlacıyla kurulur: “*kıyāmet kün ol kün turur kim kâfirler ol kün hüccetlig sözlemezler*” ‘Kıyamet günü, kâfirlerin delil getirip konuşamadıkları bir gündür.’ (199/17), “*ma’nisi ol bolur kim nişe aytur-siz kim kılmaz-siz*” ‘Anlamı: Kendi yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz’dir.’ (201/10), “*haqikat cevāb bu turur kim bu oğlan aydı*” ‘Gerçek cevap, bu çocuğun söylediği cevaptır.’ (205/2), “*uşbu ‘acüz ol dünyā turur kim sizler munuñ üze töpen tüşer erdiñiz*” ‘Bu yaşlı kadın, sizin o üstüne üşüştüğünüz dünyadır.’ (399/8), “*öziniñ ‘ādeti ol erdi kim her kēçe Haqdın korğğan dünyāke meyli bolmağan pārsā ‘ālimlerini cem’ kıılır erdi.*” ‘Ādeti, her gece Hak’tan korkan, dünyaya meyletmeyen, takva sahibi âlimleri toplamak idi.’ (437/9)

3.3. Nesne Görevi

Nesne cümleleri de özne cümlelerinde olduğu gibi, temel cümleye bağlantıları bakımından iki gruba ayrılır. Birinci gruptaki yan cümlelerdeki ilgi zamiri, yan cümlelerin bir ögesidir.

a) Yan cümlelerin öznesi durumundaki *kim*: “*ne kim emgeki bar bu kün turur*” ‘Var olan bütün eziyeti bugündür.’ (89/16), “*Hasan (ra)’nuñ ne kim*

vaşiyetleri bar erdi cümlesini karındaşı Hüseyinge aydı ‘Hasan bütün vasiyetlerini kardeşi Hüseyin’e söyledi.’ (177/10)

b) Yan cümlelerin nesnesi görevindeki *kim*: “*ne kim tüş körse erdi özi ta‘bır kıılır erdi*” ‘Gördüğü düşün hepsini kendi yorumlardı.’ (5/7), “*Muhammed ne kim aytur cümlesi rāst turur*” ‘Muhammed’in söylediği her şey doğrudur.’ (16/5), “*ne kim Haḫ Te‘ālādın tilese Haḫ Te‘ālā... du‘āsını müstecāb kıılır erdi*” ‘Hak Telā’dan dilediği her şeyi, duasını Hak Tealâ kabul ederdi.’ (224/14), “*on êkki yıldın şoñ ne kim sözlese anlarnı bitiyür erdi*” ‘On iki yıl sonra söylediği her şeyi yazıyordu.’ (382/9)

İkinci grubu oluşturan nesne cümlelerindeki *kim* ilgi zamiri, her biri değişik yapıdaki yan cümlelerin başına gelir; yan cümlelerin hiçbir ögesi olmaz. Bu tür yan cümleleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

a) Bildirme cümleleri şeklinde görülür: “*ḥālī vāqı‘ada körer-men kim Peyğamber (as) êlginde bir sırça karāba var*” ‘şu anda Peygamber (as)’ın elinde büyük bir cam şişe olduğunu görüyorum.’ (185/1), “*rāviler andağ rivāyet kııldılar kim ‘Arş azakında bir ferişte bar*” ‘Raviler Arş’ın ayağında bir meleğin bulunduğunu rivayet ettiler.’ (322/8), “*ḥalife ma‘lūm kııldı kim ol kimerseniñ ayğan sözi rāst*” ‘Halife, o kimsenin söylediği sözün doğru olduğunu anladı.’ (421/9)

b) Emir ve istek cümleleri şeklinde görülür: “*ançağa tegi şabūr kıılalñ kim bu oğlanlar bu ta‘āmdın yēsünler*” ‘Bu çocuklar bu yemekten yiyene kadar sabrederim.’ (107/16), “*ḥātırım andağ tiler kim bu kün şahrāka çıksaḳ*” ‘Gönlüm bugün sahraya çıkmayı istiyor.’ (310/6), “*buyurdu kim şeyḫka on miñ yarmaḳ beriñ*” ‘Şeyhe on bin yarmak verin, buyurdu.’ (312/2) “*yana nefsi taḫāza kııldı kim ḥamr içse*” ‘Nefsi içki içmeye onu yine zorladı.’ (381/17)

c) İç içe birleşik (girişik) cümlelerin iç cümlesi şeklinde görülür: “*Zeliḥāğa aydı kim bu oğlanı köñlüm sewdı*” ‘Zeliha’ya, gönlüm bu oğlanı sevdi, dedi.’ (112/15), “*Peyğamber (as) Āyişeḳa aydı yā Resūlallāh seniñ şevābuñ taḳı tā‘atıñ içinde emgekiñ miḳdārınca turur*” ‘Peygamber (as) Ayşe’ye: Ey Ayşe! Senin sevabın ibadetindeki çektiğin zahmetin çokluğu kadardır, dedi.’ (270/7), “*‘āriflerde biri aytur kim İblisni kördüm*” ‘İrfan sahiplerinden biri, İblis’i gördüm, dedi.’ (274/16), “*ḥalife vezirleringe aydı kim bu kimerse tek kişi ermez*” ‘Halife vezirlerine, bu adam tekin kişi değil, dedi.’ (311/7)

ç) Soru cümlesi şeklinde görülür: *Kim* ilgi zamiri, nesne görevindeki soru cümlelerinin başında bulunur: “*men su‘āl kııldım kim bu atlar kimnüñ atları turur*” ‘Bu atların kimin atları olduğunu sordum.’ (208/14), “*munlara beyān kılgıl kim bu ölgenni kim öltürdi*” ‘Bunlara, bu öleni kimin öldürdüğünü söyle.’ (340/3), “*kaçan kim aḫşam bolsa erdi ol ḳoyı sağar erdi*” ‘Her akşam

olduğunda o koyunu sağardı.’ (296/1) , “*sen mēni bilmez mü-sen kim men kim turur-men*” ‘Benim kim olduğumu sen bilmiyor musun?’ (373/15), “*yigit aydı kimdin uftanayın*” ‘Genç, kimden utanayım, dedi.’ (431/11)

3.4. Tümleç Görevi

Temel cümlelerin tümleci olup *kim* ilgi zamirinin kullanıldığı bu tür yardımcı cümleler, anlam bakımından şu değişik görevleri üstlenmiş olabilir.

3.4.1. Zaman

Zaman cümlesi, temel cümledeki iş ve oluşun zamanını bildiren yan cümledir. *Kim*, yan cümlede yalnız başına kullanıldığı gibi *kaçan* ile birlikte kullanılarak da zaman bildirebilir.

a) Temel cümlelerin yüklemının zamanıyla aynı zamanda bir iş, oluş ve kılışı bildiren yan cümle: “*ançağa tegi şabur kılalıñ kim bu oğlanlar bu ta‘āmdın yēsünler*” ‘Bu çocuklar bu yemekten yiyene dek sabredelim.’ (107/16), “*munça yıldın berü kim munda turur-men hēç merkebke minmişim yok*” ‘Bunca yıldan beri hiç eşeğe binmeden burada durmaktayım.’ (209/2), “*üç kün boldı kim hēç ta‘ām tenāvül kılmadıñ*” ‘Üç günden beri hiç yemek yemedim.’ (369/8)

b) Temel cümlelerin yüklemının zamanından daha önceki zamana ait bir iş, oluş ve kılışı bildiren yan cümle: “*kaçan kim sökelliği katıg boldı erse cümle enşār u muhācīrler katınga kirdiler*” ‘Hastalığı ilerleyince bütün ensar ve muhacir yanına girdi.’ (101/9), “*bir kaç eyyām keçti kim İmām Şāfi‘ī (ra) dünyādın nakl kıldı*” ‘İmam-ı Şafî dünyadan göçeli birkaç gün oldu.’ (206/1), “*baqtılar kim ot büstān bolmış*” ‘Ateşin yeşillik bahçe olduğunu gördüler.’ (218/4)

c) Temel cümlelerin yüklemının zamanından daha sonraki zamana ait bir iş, oluş ve kılışı bildiren yan cümle: “*üküş yıgladım ançağa tegi kim ehlim aydı bu keçe siz üküş yıgladıñız*” ‘Eşim, bu gece siz çok ağladınız, diyene dek epey ağladım.’ (102/11), “*ol miqdār maraz ve renc bērdi kim hēç tākatı kılmadı*” ‘Dermanı hiç kalmayınca kadar hastalık ve sıkıntı verdi.’ (218/17), “*hayā ol kadar gālib boldı üzemke kim öz ‘araxımğa battım*” ‘Beni o kadar utanma duygusu kapladı ki kendi terimin içine battım.’ (351/16), “*ança iştiler kim esürdiler*” ‘Sarhoş oluncaya kadar içtiler.’ (367/1), “*koyuğ kan birle iriñ kıstı kim ol kadeh toldı*” ‘Koyu kanlı irin kustu, ki o kadeh doldu.’ (389/6)

3.4.2. Nitelik (Tarz)

Tarz cümlesi (modal clause), temel cümledeki fiilin ne şekilde olduğunu, yapıldığını bildiren yan cümledir (Eckmann, 1959: 43): “*katıg kıstı andağ kim tākatım kılmadı*” ‘Dermanım kalmayacak şekilde beni çok sıktı.’ (7/16), “*ağzımğa tükürdü andağ kim mübārek tudağı benim ağzımğa tegdi*” ‘Benim ağzıma tükürdü, neredeyse mübarek dudağı ağzıma değdi’ (202/13), “*andağ bıraktı kim süñüki uşmağğa tegdi*” ‘Öyle bıraktı ki neredeyse kemiği

parçalanacaktı.’ (354/15), “*bu belālarke şabūr kılgıl kim uluğ atañ İbrāhīm Peyğambeni Nemrūd belāsındın kutğarmış meñizlig*” ‘Büyük atan İbrahim’i Nemrut’un belāsından kurtardığı gibi sen de bu belālara sabret.’ (356/11), “*neteg rūza tutmış bolurlar kim ékegün oturup bukün gıybet kılışdılar*” ‘İkisi birlikte oturup bugün gıybet ettikleri hâlde nasıl oruç tutmuş olurlar?’ (388/17)

3.4.3. Hedef

Hedef cümlesi (purpose clause), temel cümledeki yüklem anlamını geleceğe yönelik amaç yönüyle tamamlayan yan cümledir. (Eckmann, 1959: 43): “*anuñ üçün alur kim bular maña hıdmat kılsunlar*” ‘O, bunları kendine hizmet etmeleri için alır.’ (98/7), “*ey Perverdigārim bu Fir‘avnuñ kavminüñ... köñüllerini katıg kılgıl kim imān keltürmesinler*” ‘Ey Allahım! İman etmemeleri için Firavun’un kavminin gönüllerini katılaştır.’ (116/11), “*tünle ewüñ müñüşinde namāz kılgıl kim ewüñ nurluğ bolsun*” ‘Evinin nurlu olması için geceleyin evinin bir köşesinde namaz kıl.’ (321/5), “*bir kimerse Dāvud-ı Tayi éwinge kirdi özinge ziyāret kılgalı*” ‘Bir kimse ziyaret etmek için Davud-ı Tayi’nin evine girdi.’ (432/15), “*mezelerni bulğasturğan ölüm sözini sözleşiñ kim bu külmekiñiz sizdin zāyil bolsun*” ‘Gülmenizin sizden gitmesi için ağzınızın tadını kaçırın ölümü konuşun.’ (437/7)

3.4.4. Sebep

Sebep cümlesi (causal clause), temel cümledeki yüklem bildirdiği iş, oluş ve kılışın sebebini açıklayan yan cümledir: “*bu kéçe men endişe kıldım kim maña ölüm keldi*” ‘Bu gece kaygılandım, çünkü bana ölüm geldi.’ (101/17), “*bu yazukuñızni örtgen turur anıñ üçün kim hañ birle kıldıñız*” ‘Hata (sonucu) ile yaptığımız için o, bu günahınızı örtmektedir.’ (117/6), “*İmām Şāfi‘iniñ kiçikliğinge nazar kıлмаñ kim ‘ilmi iñen öküş turur*” ‘İmām-ı Şāfi‘nin küçüklüğüne bakmayınız, çünkü onun ilmi oldukça çoktur.’ (202/2), “*zinhār ve zinhār meni kaytarğıl kim iñen zulmetke tüştüm.*” ‘Çok zulmete düştüğüm için beni kesinlikle döndür.’ (322/6)

3.4.5. Sonuç

Sonuç cümlesi (consecutive clause), temel cümledeki yüklem anlamını sonuç bakımından tamamlayan bir yan cümledir. (Eckmann, 1959: 43). Temel cümlede genellikle ‘öyle, o kadar, o derece’ anlamına gelen bir zarf bulunur; böylelikle yan cümleye işaret edilir. Bu tür birleşik cümleler yalnızca *kim* ile kurulur: “*Ömer saña ne zulm kıldı kim ‘Ömerke mundağ aytur-sen*” ‘Ömer sana ne zulüm yaptı da ona böyle söylüyorsun?’ (108/7), “*saqsıq birle andağ kaşadı kim tenleri teşildi*” ‘Tuğlayla o kadar kaşadı ki derileri patladı.’ (331/1), “*ança turuqtı zār ve zār yıglayu kim Yūsufni tağı qarındaşlarını körmez boldi*” ‘O kadar çok ağlayıp durdu, ki Yusuf’u ve kardeşlerini görmez oldu.’ (354/14), “*ança yazağ yöridi kim suwsadi*” ‘O kadar yaya yürüdü ki susadı.’ (355/3), “*ança iştiler kim esürdiler*” ‘O kadar çok içtiler ki sarhoş oldular.’ (367/1)

3.4.6. Karşılaştırma

Karşılaştırma cümlesi (comperative clause), temel cümledeki oluş ve eylemin yan cümledeki oluş ve eyleme benzer bir şekilde meydana geldiğini bildiren yan cümledir. (Eckmann, 1959: 47) Bu tür yan cümlelerde *kim* ile birlikte *neteg kim* ve *andağ kim* şeklindeki birleşik yapılar da kullanılır: “*törtinç kün çatıg uruştılar andağ kim Peyğamber (as) êkindük namâzı tağı ağışam namâzı kılu bilmedi*” ‘Dördüncü gün o kadar çok savaştılar ki Peygamber (as) ikinci ve akşam namazını kılamadı.’ (30/14), “*şād boldum andağ kim ol sewüngenimni hēç şıfat kılu bilmez-men*” ‘Sevincimi hiç tarif edemeyecek şekilde mutlu oldum.’ (271/15), “*Dünyā hālkinga neteg kim kökdeki yulduzlar münevver körnür kök hālkinga tağı yer yüzündeki müminlerniñ tā‘at ve ‘ibādet kılgan ewleri andağ münevver körnür*” ‘Gökteki yıldızların dünyadakilere parlak görüldüğü gibi müminlerin yeryüzündeki ibadet edilen evleri de aynı şekilde göktekilere aydınlık görünür.’ (321/5), “*dünyāniñ artuqların kaçıñ neteg kim cüzām illetidin kaçmış meñizlig*” ‘Dünyanın kıymetli şeylerinden, cüzam hastalığından kaçır gibi kaçınız.’ (390/15), “*kīne tağı hased... ezgüliklerini helāk kılu tağı tüketür neteg kim ot otunni helāk kılu*” ‘Ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi kin gütme ve haset etme de iyilikleri yok eder.’ (411/14)

3.4.7. İzin

İzin cümlesi (concessive clause), temel cümledeki yüklemine belirttiği iş ve oluşu, bir dereceye kadar zıt bir anlamla belirten bir yan cümledir. Ancak bu zıtlık temel cümledeki eylemin yapılmasına engel olmaz, âdeta ona izin verir. Adı da bundan ileri gelir. İzin cümlesi, “Neye rağmen?” sorusuna cevap verir (Eckmann 1959: 52). Bu tür cümlelerde, öteki bağlaçların yanı sıra *niçe kim* ve *nêçeme kim* şeklinde birleşik yapılar da kullanılır: “*neçe kim Peyğamber (as)ka kâfirler zağmet ü meşakkat tegürseler hēç iltifāt kılmaz erdi*” ‘Kâfirlerin Peygamber (as)’a acı ve ıstırap vermelerine rağmen, kendisi bunu hiç önemsemezdi.’ (15/15), “*ol kapuğni yetti kuvvatlıg kimerseler nêçe kim kuvvat kıldılar yerindin tepretü bilmediler*” ‘Yedi kuvvetli kişi, o kapıyı o kadar zorlamasına rağmen yerinden kıpırdatamadı.’ (140/1), “*Ali (ra) tağı nêçe kim tefahhuş kıldı hēç bilmedi*” ‘Ali (ra) onca soruşturmasına rağmen hiç öğrenemedi.’ (146/2), “*neçe kim urdılar erse bu sözündin rücū‘ kılgıl tep hēç rücū kılmadı*” ‘Bu sözünden dön, diye ne kadar dövdülerse de o, bu sözünden hiç dönmedi.’ (226/4), “*nêçeme kim ferışteler bu ‘ābidniñ tā‘atlarını kökke mindürseler Hağ (tvt) kabül kılmaz erdi*” ‘Meleklerin o abide ait ibadetleri onca göğe çıkarmasına rağmen Hak (tvt) kabul etmezdi.’ (404/4)

3.4.8. Niteleme Cümlesi

Niteleme cümlesi, temel cümlede anılan bir şahsın, varlığın veya nesnenin niteliğini, niceliğini veya iyelik ilişkisini belirtir. Bu üç temel işleve göre niteleme cümlelerinin nitelik, nicelik ve iyelik cümlesi olmak üzere üç alt grubu vardır. (Eckmann, 1959: 53). Bu tür cümlelere sıfat-fiil grubu veya sıfat-fiil grubundan kısaltılmış bir kısaltma grubu da diyebiliriz.

a) İlgili zamiri olan *kim*, yan cümlelerin öznesi olabilir: “*İmām Ahmed Hanbel (ra) ol ‘ālimlerdin erdi kim ‘ilmi birle ‘amel kıılır erdi’* ‘İmam Ahmed Hanbel kendi bildikleri ile amel eden âlimlerden idi.’ (219/14), “*‘elgiñdeki ne kim dünyāvī bar cümlesini mülkindin çıkarğıl’* ‘Senin elinde ne kadar dünyalık şey varsa hepsini elinden çıkar.’ (262/15), “*ol Teñri kim seni halife kııldı meni muhtesiblikke ol koydı’* ‘Seni halife yapan Tanrı beni zabıta görevlisi yaptı.’ (307/11), “*Rūbil kim Yūsufnı eñninge kötürmüş erdi yerke bıraktı’* ‘Rubil, sırtında götürdüğü Yusuf’u yere bıraktı.’ (354/15)

b) İlgili zamiri olan *kim*, yan cümlelerin nesnesi olabilir: “*ne kim Haq Te‘ālādın tilese Haq Te‘ālā hēç red kıılmadın du‘āsını müstecāb kıılır erdi’* ‘Hak Tealā’dan istemiş olduğu her şeyi Hak Tealā reddetmeden kabul ederdi.’ (224/14), “*ne tā‘at ve ‘ibādet kim kıılır-sen benim için kıılır-sen’* ‘Yaptığın bütün ibadeti benim için yapıyorsun.’ (318/3), “*tilegil mēndin ne kim tileseñ’* ‘Benden neyi istersen iste!’ (318/4), “*bir kolğa keldürdi kim ol kol içinde ādemīnūñ başları taqı sūñükleri bar’* ‘İçinde insanoğlunun başları ve kemiklerinin bulunduğu bir vadiye getirdi.’ (391/2), “*ne neerse kim nefsi tileyür bolsa ol nefsinı men‘ kıılmaz’* ‘Onun nefsi neyi dilerse nefsinı ondan alıkoymaz.’ (423/8)

c) İlgili zamiri iyelik niteleyicisi olarak kullanılır, bazı cümlelerde de kullanılmayabilir: “*Medīne içinde hēç kimerse kıılmadı kim özi için kaşğurmadı’* ‘Medine’de kendisi için kayırmayan hiç kimse kalmadı.’ (122/10), “*Ramazān ayınıñ yigirminç kün erdi kim emgeki katığ boldı’* ‘onun ıstırabı arttığında Ramazan ayının yirminci günü idi.’ (154/4), “*menim ‘aşām yüksek bolur ol miqdār kim uçı kökke yeter’* ‘Bastonumun ucu göğe ulaşacak kadar yüksektir.’ (352/13), “*ozaqı zamānada bir zāhid bar erdi [kim] atı Barşısa erdi’* ‘Geçmiş zamanlarda Barsisa adlı bir zahit vardı.’ (368/3), “*bu ölüm bir butağ meñizlig turur kim tikenleri öküş turur’* ‘Bu ölüm, birçok dikenli olan bir budak gibidir.’ (438/11)

KAYNAKÇA

Ata, A. (1998), *Nehcü’l-Ferâdis III, Dizin-Sözlük*, TDK, Ankara.

Eckmann, J. (1956), *Nehcü’l-Ferâdis I, Tıpkıbasım*, XIV+444 s., TDK, Ankara.

Eckmann, J. (1959), “*Çağataycada Yardımcı Cümleler*”, TDAY- Belleten 1959, 27-58, Ankara.

Gürgendereli, R. (2001), *Kaşgarlı Mahmud’un Nehcü’l-Ferâdis Adlı Eseri Üzerinde Cümle Bilgisi*, Trakya Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 704 s., Edirne.

- Kalsın, Ş. (1996), *Nehcü'l-Ferâdis'te Söz Yapımı*, Mersin Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yük. Lis. Tezi, 149 s. Mersin.
- Karahan, L. (2005), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., 8. bs., Ankara.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1968), “*Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Husûsiyetleri I*”, TDED XVI: İstanbul, 55-72.
- Karatay, A. (2003), *Kıyasu'l-Enbiya ve Nehcü'l-Ferâdis'te Soru Cümleleri*, Çukurova Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yük. Lis. Tezi, 286 s., Adana.
- Mansuroğlu, M. (1955), “*Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları*”, TDAY-1955, Ankara, 59-71.
- Sakça, B. (2003), *Nehcü'l-Ferâdis'te Birleşik Eylemler*, Mersin Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yük. Lis. Tezi, 349 s., Mersin.
- Tezcan, S.- Zülfikar, H. (1955), *Nehcü'l-Ferâdis Cennetlerin Açık Yolu I-II*, Ankara, XI+312+444 s., TDK, Ankara.
- Tülücü, S. (1994), “[*Maḥmūd el-Kerderî*] *NEHCÜ'L-FERÂDİS Uştmaḥlarnıñ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) II Metin, Çeviriyazı: János Eckmann, Yayınlayanlar: Semih Tezcan- Hamza Zülfikar [Ankara: 1984], TDK Yay.: 518, XI+312+1 s.*”, TDAY-1991: 155-161, Ankara.